ПОЕТИКА ЛІТЕРАТУР СВІТУ

УДК 821. 161.2 Вороний

Галич О. А.,

доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри української літератури
ДЗ «Луганський національний
університет імені Тараса Шевченка»
(м. Старобільськ)

МИКОЛА ВОРОНИЙ: АВТОБІОГРАФІЯ В ЖАНРОВІЙ ФОРМІ ЛИСТА

Мемуарна творчість Миколи Вороного, представлена листом до І. М. Лизанівського, який повинен був допомогти О. І. Білецькому написати передмову до видання творів поета. За жанром – це лист-автобіографія суб'єктного типу, досить розлога, написана відверто й емоційно. Твір надає можливість простежити світоглядну й творчу еволюцію письменника, роботу в театрі та літературі.

Ключові слова: пам'ять, мемуари, автобіографія, лист, суб'єктний тип.

Мемуарное творчество Мыколы Вороного, представлено письмом к И. М. Лизаневскому, который должен был помочь А. И. Белецкому написать предисловие к изданию произведений поэта. За жанром – это письмо-автобиография субъективного типа, достаточно обширная, написанная откровенно и эмоционально. Произведение дает возможность проследить мировоззренческую и творческую эволюцию писателя, работу в театре и литературе.

Ключевые слова: память, мемуары, автобиография, письмо, субъективный тип.

Mikola Voronoy memoir works are represented by a letter to I. M. Lyzanivskiy who had to help O. I. Biletskiy to write a foreword to the publication of the poet. By genre it is a letter – autobiography of subjective type, rather lengthy, written candidly and emotionally. The product provides the ability to trace the ideological and creative evolution of the writer, his work in theater and literature.

Keywords: memory, memoirs, autobiography, letter, subjective type.

Автобіографія відомого українського письменника першої третини ХХ ст. Миколи Вороного написана в жанрі листа, що був відповіддю на замовлення відомого публіциста, громадського діяча й літературознавця Івана Лизанівського, який працював у 20-і роки минулого сторіччя у видавництві «Рух», де мала вийти збірка його поезій, передмову до якої мав написати О. І. Білецький. Лист наряду з романом, повістю, новелою, нарисом, літературним портретом, некрологом, щоденником, нотаткою тощо є одним із жанрів мемуарної літератури, про що йдеться в нашій докторській дисертації [Галич 1991]. Звичайно, далеко не кожен лист має мемуарний зміст (такими, наприклад, є ділові листи), але твір Миколи Вороного цілком уписується в

жанрову систему мемуарної літератури, головною специфічною рисою якої є звернення до власного минулого. *«Заглядати в безодню минулого це те ж саме, що заглядати в дзеркало»* [Вороний 2015:104], – зазначав Микола Вороний, приступаючи до розповіді про своє життя і творчість. *«За 56 літ (написано у квітні 1928 року. – О. Г.) бентежного життя багато осілося на дні пам'яті, як ті коралеві рифи, повиті водоростю й тванню, що ховаються під холодними хвилями забуття... инше ж виринає на поверхню свідомості, хоч і освітлене досвідом, та вже не так відчутне, як відбувалося воно колись»* [Вороний 2015:104]. Тобто, автор чудово розуміє суб'єктивний характер людської пам'яті, що є надзвичайно важливою рисою мемуарної літератури, а тому пробує ніби наново пережити минуле, пригадати важливі епізоди свого життя, зробити все, щоб вони були донесені до нащадків: *«Згадати все, відсвіжити в пам'ять, це значить наново пережити його, з усіма радощами, досягненнями і з усіма прикростями та тяжкими болями, а разом з тим пережити, перецінувати і вивести останній підрахунок, не тільки як Summa Summarum пережитого, як це робить бухгалтерія, а способом, так би мовити, інтегрально-морального вичислення це вже справа настільки трудна, що в даний момент я виконати її не маю сили»* [Вороний 2015:104–105].

Метою нашої розвідки є аналіз мемуарів Миколи Вороного, написаний у формі листа. Досі під таким кутом зору цей твір ніким не розглядався.

Лист-автобіографія вимагає від автора подати основні його віхи життя і творчості, що й активно використовує Микола Вороний. Насамперед він сповіщає про дату (24 листопада 1871 року за ст. ст.), місце свого народження (Катеринославщина): *«Коли було мені, либонь, ½ року життя батьки мої, переїхавши на Харківщину, перевезли й мене з собою»* [Вороний 2015:105]. Далі він сповіщає про переїзд родини на Харківщину: *«Перші свідомі спомини дитинства походять з оточення Слобожанської природи і харківських людей»* [Вороний 2015:105]. Назви місцевостей, у яких ріс майбутній письменник, природно, він не пам'ятає, бо був малим: *«Мати казала, та я забув»* [Вороний 2015:105].

У мемуарних творах автобіографічного жанрового типу, до яких можна віднести й лист-автобіографію Миколи Вороного, часто наводяться родинні легенди та перекази, у яких йдеться про минуле батьків, дідів і прадідів. Зокрема автор спогадів згадує, що по батьківській лінії він походив з селян і, можливо, кріпаків: *«Мій дід Павло Денисович звався по-вуличному «Улан» (то й нас дехто звав «Уланенками»). Помер він, маючи десь під 100 літ, крепкий, міцний дід, носив свитку або чумарку, жив з конем на стайні (він «візникував»), говорив досить чистою й крутою українською мовою, оповідав щось мені про «запорожців» (очевидно, «чорноморців»), яких він на власні очі бачив...»* [Вороний 2015:105]. Прізвисько «Улан» дід заслужив за те, що 25 років відслужив в Уланському полку. Микола Вороний при цьому уточнив, що по-російськи говорити дід так і не навчився, оскільки, ймовірно, полк дислокувався десь в Україні.

Мемуари свідчать, що розповіддю про діда Микола Вороний поділився з відомим істориком В. Б. Антоновичем, і той сказав, що, мабуть, полк, у якому служив дід, було сформовано з недобитків гайдамаків, а він був, скоріше, сином якогось із них. Відповідь історика потішила автора, *«в мені тече гайдамацька кров»* [Вороний 2015:105].

По материнській лінії Микола Вороний мав шляхецько-духовне походження. Мати – Олімпіада Дмитрівна Калачинська була ймовірно, на погляд В. Б. Антоновича, на авторитет якого посиляється автор спогадів, нащадком ректора Києво-Могилянської Духовної Академії Прокопія Калачинського, сподвижника гетьмана Мазепи.

Портрети батьків письменника, на відміну від інших мемуаристів, скажімо, В. Сосюри, зовсім не містять деталей зовнішності, зате акцентують увагу на освіті, трудовій діяльності: батько не мав гарної освіти, писав неграмотно, часто міняв професії; мати *«мала кращу освіту, любила читати»* [Вороний 2015:106]. На духовний розвиток Миколи Вороного у дитячі роки великий вплив мала мати: співала хлопцю пісень, розповідала казки, вчила грамоти, потім відвела до школи. Навчання в харківському реальному училищі

нічим не запам'яталося майбутньому письменнику. Він по-доброму згадав лише його директора Шихова, негативну оцінку в нього отримали інспектор Раєвський та надзиратель на прізвисько «сива кобила». Згодом батьки перебралися до Ростова на Дону, де Микола Вороний продовжив навчання в реальному училищі.

Мемуари Миколи Вороного містять чимало свідчень про початок літературної діяльності, яка розпочалася ще в початковій школі в Харкові, продовжилася в Ростові на Дону, а перший вірш українською мовою був написаний під безпосереднім впливом Т. Шевченка і присвячений товаришу шкільних років Пацепусі. На ранню творчість Миколи Вороного величезний вплив справили пригодницькі романи Майн Ріда, Ф. Купера, Ж. Верна, В. Скота, поезія М. Некрасова, І. Нікітіна, С. Надсона, *«аж поки вперше ... не познайомився з суворо-революційною Музою Шевченка в його заборонених виршах «Сон», «Кавказ», «Царі»* [Вороний 2015:107].

Микола Вороний згадує чимало людей, з якими на життєвому шляху звела його доля. Але лише один – Іван Франко – одержує в спогадах розгорнуту характеристику. Створюється своєрідний текст у тексті, літературний портрет класика української літератури. Цей портрет не містить відтворення рис зовнішності Франка, однак показує глибину його внутрішнього світу, здатність потужно впливати на людей, що його оточували: *«Вплив його особи на мене був колосальний. ... Це був велетень, таких людей я в життю більше не стрічав»* [Вороний 2015:109]. Автор спогадів шкодує, що не має змоги сказати ширше про нього: *«Я незвичайно близько зійшовся з ним, ставши його молодшим другом, кумом і повірником. Франко – обдарований з природи багатою психічно-інтелектуальною організацією, широко освічений, з колосальною ерудицією, поліглот (знав досконало німецьку, французьку, англійську, польську, російську та інші слов'янські мови), він відзначався ясністю й твердістю Духа, а в поведженні з людьми – чулою гуманіста й простотою. Ессе його (ось людина – лат. – О. Г.) можна було сказати, вказуючи на цього чоловіка»* [Вороний 2015:109–110]. Микола Вороний зазначає: не дивлячись, що вони, він

та Іван Франко, мали різні політичні уподобання, однак обох їх *«об'єднала любов до укр[аїнського] поневоленого народу і спільність етичних та естетичних поглядів»* [Вороний 2015:110]. Єднання з духом Франка зміцнювало дух самого автора мемуарів. Микола Вороний зазначає, що Франко посвятив його в найінтимніші таємниці, зокрема, ті, що стосувалися кохання й відбилися в багатьох творах класика («Перехресні стежки», «Зів'яле листя», «Лісова ідилія»). Останній твір Іван Франко присвятив Миколі Вороному.

Завдяки Франкові Микола Вороний познайомився з багатьма західноукраїнськими політиками, зокрема М. Ганкевичем, Ю. Бачинським, С. Вітиком. Разом з ними він брав участь у створенні соціал-демократичної партії в Галичині, видавав часопис «Robitnyk», був фактичним редактором «Зорі». Щоправда, офіційно газету редагував О. Борковський, оскільки російський підданий Микола Вороний не мав на це права.

Автор спогадів веде мову про два складника свого життя – театр і літературу. У Львові він уперше спробував себе в якості режисера галицько-українського театру, який невдовзі переїхав до Тернополя. Хоча Микола Вороний не мав ще достатнього режисерського досвіду, однак він пишається, що йому вдалося поставити на сцені низку вистав: «Честь» Г. Зудермана, «Війт Заламейський» (за Кальдероном) І. Франка, «Федько Островський» О. Огоновського. *«Умови й сама атмосфера галицьк[ого] театру були настільки важкі, що лишається там я не мав сили і тому листувався з корифеями нашого театру на Україні, прохаючи їхньої поради кого б можна було запросити на посаду режисера в Галичині. Такий режисер – Ю. Касиненко і приїхав»* [Вороний 2015:111].

Продовженням театральної кар'єри Миколи Вороного стала робота в театрі М. Кропивницького, який запросив його актором. Про перипетії наступних кількох років автор згадує коротко, але його слова свідчать про складність життєвої ситуації молодого актора, вагання, що вибрати, чи й далі залишатися в театрі, чи піти в літературу: *«Не буду спинятися на тому, як мене жандарми вислали були з Москви (де тоді грала трупа Кропивницького), як я*

вернувся, добувши дозвіл, до Кропивницького, як вислуживши два сезони, перейшов у трупу П. Саксаганського та Садовського, як у розпачі й бажаяючи набути техніку й знання був у російській театральній школі, потім на російській сцені, потім знов на українській і т. д. Це був період бурхання й боротьби двох покликань: чи до літератури, чи до театру?» [Вороний 2015:111].

Дещо далі в листі Микола Вороний ще раз згадає свою театральну діяльність: *«В українській сцені я служив актором в трупах М. Кропивницького, Саксаганського й Садовського, Ратмирової й Васильєва, а в російських – їздив в артистичне турне з Петровим-Краєвським (героїчний репертуар – Шекспір переважно), з М. Петіна, батьком (легка комедія, переважно перекладна, французька)» [Вороний 2015:119].* Крім того, письменник працював у трупі Фаркатті в Кишиневі. Порівнюючи власні успіхи в українських театрах і російських, Микола Вороний зізнається: *«Взагалі на російській сцені я мав далеко кращий успіх, ніж на українській, бо «свої» заїдали. На укр[аїнській] сцені так зв. «інтелігентів» не любили і ледве терпіли, – і вибитися там було дуже трудно, бо репертуар малий, а старі актори цупко держались за свої ролі. Перебування на сцені, кочовий спосіб життя, інтриги і вічне напруження й подразнення в кінець зруйнували мою нервову систему» [Вороний 2015:119].*

Завдяки мандрівному життю актора Микола Вороний познайомився в Москві, Петербурзі. Києві, Одесі з багатьма відомими інтелігентами, письменниками, акторами, зокрема з О. Купріним, К. Бальмонтом, Б. Лазаревським, С. Яремичем. Спогади свідчать, що Микола Вороний займався й викладацькою діяльністю: *«Був два роки викладачем дикції й мімодрами в «Театральном училище» «Общества искусства и литературы» (де нас було 12 викладачів...)» [Вороний 2015:124].* Восени 1917 року він очолив «Національний театр», будучи одночасно його директором і режисером: *«На жаль моя режисерська й акторська діяльність мусіла несподівано припинись. Викликаний телеграмою матері (з нагоди тяжкої хвороби батька) я поїхав до*

Ростова і мусів там засісти (по смерті батька), бо мінялась влада...»
[Вороний 2015:124].

Більше уваги в спогадах Микола Вороний приділяє своїй літературній діяльності. Раннє захоплення творчістю західноєвропейських романтиків і російських поетів М. Некрасова, С. Надсона минуло. Йому до душі стала творчість новітніх французьких письменників (М. Март, А. Самен, А. Рембо, Е. Верхарн, С. Малярме, Ж. Лафорг, Ш. Бодлер, П. Верлен, Ж. Мореас та ін.), що увійшли до «Антології французької поезії»), яку редагував Микола Вороний, котра так і не з'явилася друком: *«З російських божків лишилися й до цього в моїй душі Пушкін, Лермонтов і Тютчев»* [Вороний 2015:115]. *«Обертаючись досить довго в російських артистичних та літерацьких колах я під сильний вплив російської літератури не потрапляв, не піддався чи що (крім нашого Гоголя, свого часу любив Тургенєва і Льва Толстого і ще більше Достоевського і Ант. Чехова), бо все вона видавалась мені чужою, своєрідність цієї культури мене навіть одштовхувала від себе. Не любив і польської літератури, хоч добре знав усіх її корифеїв (можже, любив ще Ю. Словацького)»* [Вороний 2015:115]. Микола Вороний щиро зізнається, його *«тягло весь час до німецької філософії і до французької поезії»* [Вороний 2015:115].

Про власні досягнення в літературі Микола Вороний пише з урахуванням тодішньої політичної ситуації в Радянській Україні, згадуючи серед мотивів власної творчості, передусім урбаністичні, які давали можливість висунути на передній план образ пролетарія: *«Як зразок, нагадую тут свої урбаністичні мотиви, з явним зазначенням моєї симпатії до пролетарського руху в «Співах старого міста», де романтична постать в обрисах хмар, що нагадують мені чи то Святослава чи то Остряницю, в кінці зарисовується в пролетарській постаті»* [Вороний 2015:118].

Також Микола Вороний вважає своїм значним здобутком переклади на українську мову революційних пісень «Варшав'янки», «Марсельєзи» та «Інтернаціоналу», що давало йому можливість вважатися своїм у тодішній

політичній ситуації. Письменник сповіщає цікаві подробиці роботи над перекладом «Інтернаціоналу»: *«Не мавши французького оригіналу, я зробив переклад з німецького тексту, але коли пізніш я зрівняв свій переклад з франц[узьким] оригіналом, то здивований побачив, що він точно йому відповідає, – в кожному разі точніше передає оригінал, ніж переклад, що потім зробив з французької мови Григору. От які німці сумлінні й точні перекладачі»* [Вороний 2015:118].

Як значне досягнення у власній творчості Микола Вороний називає успіхи у версифікації й техніці віршування. *«Гасло Верленове «De la musique avant toute chose!» (франц. Музика понад усе! – О. Г.) стало моїм гаслом, коли ще не читав ні Верлена, ні його товаришів. Деякі розміри і форми я позичав свідомо у французів (раз чи два з Віктора Гюго з його здається, «Орієнтальних поем») здебільшого шляхом ремінісценції ті форми чіплялись мого вуха мовби несвідомо і я сам дивувався, побачивши, що я взяв її в когось. Так було напр[иклад] зі мною, коли я вперше вжив віршу з затактом, до того часу в українській поезії ніким не уживаного. Написавши «Мавзолей» я пізніш випадково помітив, що ця форма прибула до мого вуха з Верленового віршу «Chanson d'automne»* [Вороний 2015:119].

Жанрова природа мемуарів вимагає говорити про себе, зокрема й про родинні, часом інтимні проблеми минулого. Микола Вороний докладно згадує історію свого невдалого одруження на далекій родичці Вірі Вербицькій, з якою познайомився в Чернігові, а потім мав нагоду 1903 року в Києві зблизитися і в травні повінчатися: *«Шлюб цей був нещасливий. Восени р[оку] 1904 ми розійшлись, а пізніш взяли й формальний розвід»* [Вороний 2015:123]. Віра народила Миколі сина Марка, але після розлучення не віддала його Вороному, хоча й мала вже ще одного сина від іншого чоловіка: *«На цім ґрунті і взагалі на ґрунті ображеного кохання я пережив жахливу трагедію»* [Вороний 2015:123]. Відгуки цієї родинної трагедії відбилися у поетичних циклах «За брамою раю», «Разок намиста» та інших творах. Автор пробував себе якомога більше завантажити роботою в чернігівській «Просвіті», «Літературно-артистическом

обществе», аматорському драматичному гуртку «Ашантії», соціал-демократичному гуртку, приватних драматичних курсах. *«В революції 1905 року я брав слабку участь, бо ще був приголомшений своєю родинною драмою»* [Вороний 2015:123], – так підсумовує письменник складний період свого життя, пов'язаний з розривом з коханою і розлукою з маленьким сином.

Оскільки цей мемуарний лист писався для підготовки передмови до творів Миколи Вороного, то природно, що в ньому автор робить акцент на своїй літературній діяльності, особливо після повернення у квітні 1926 року з еміграції в Україну. Спершу він працював завідувачем літературної частини в харківському оперному театрі й одночасно викладача художнього читання в музично-драматичному інституті. У січні 1927 року Миколу Вороного звільнили з посади в театрі *«для «режима економії»* [Вороний 2015:126]. Письменник перебрався до Києва, де жив переважно з літературної праці: робив переклади (з російської – О. Пушкіна «Моцарт і Сальєрі», «Скупий лицар», «Кам'яний гість», з німецької – Г. Гауптмана «Зелена папуга», «Ткачі», з французької – О. Мірбо «Злодій», К. Мендеса), написав книги «Режисер», «Мистецтво актора», «Театр і драма». На російську мову Микола Вороний переклав твори І. Франка і В. Стефаника.

Спогади Миколи Вороного зачіпають перипетії формування його світоглядних позицій. Зрозуміло, що умови Радянської України кінця 20-х років минулого століття не сприяли до повної відвертості автора листа. Він весь час ніби виправдовується. Засвоївши марксистську теорію за кордоном, Микола Вороний в Україні людей зі схожими поглядами не знайшов, а тому спершу пристав до Р.У.П. і *«їздячи з трупою з міста до міста нерідко був за політичного емісара і перевізника укр[аїнської] революц[ійної] літератури. Національний елемент був у мені завжди дуже сильний, крім свідомости, він превалював у мені як поетична стихія»* [Вороний 2015:111]. Все це сприяло зближенню письменника, як він зазначав, з різними націоналістичними організаціями. До таких він зараховував братство «Тарасівців», «Стару Громаду». Про останню в спогадах Миколи Вороного можна прочитати таке:

«Одеська «Стара Громада», досить аморфна, вузько націоналістична, до якої я ставився іронічно, а проте членом її залишався» [Вороний 2015:112]. І тут же ніби у виправдання: *«Правда, не задовольняючись нею, я в Одесі заснував рівночасно укр[аїнську] студентську громаду, революційно-соціалістичну і був її проводирем... Коли заснувалася зрештою (з мою посередньою участю) У.С.Д.Р. Партія, то я, Коцюбинський і Лариса Косач (Леся Українка) становили в ній спеціальну так зв. «літературну секцію»* [Вороний 2015:112].

Автор визнає, що перебуваючи в цій партії, він так і не став справжнім партійцем, бо часто порушував дисципліну в ній *«екстравагантними виступами і вчинками»* [Вороний 2015:112]. Це Микола Вороний списує на поетичність своєї вдачі та на те, що *«десь під ґрунтом наукового соціалізму (історичного матеріалізму) я таїв у собі глибоко на дні якесь релігійне почуття чи релігійне сприймання світу, а разом з тим мав про Ніцшевого Ubermensch! – горду надлюдину, що відкидає рабську науку Християнства...»* [Вороний 2015:112]. Свою біду Микола Вороний бачив у тому, що хотів об'єднати в собі те, що не поєднується – християнське і матеріалістичне світовідчуття. Як недолік у своїх світоглядних позиціях, він зазначає те, що тривалий час був під впливом песимістичної філософії Шопенгауера та Гартмана, яка на тривалий час отруїла його душу. *«Отой песимізм відбився трагічним патосом у моїх віршах «Мерці», «Нудьга гнітить», «Мандрівні елегії» («Як тяжко жити! О як страшно жити!»), «Vae victis» і пізніше в більш зрівноважених акордах нескінченно[го] циклу «Requiem» (Requiem aeternam, Dies irae (лат. – вічний спокій, судний день. – О. Г.) і особливо в «Hostias» та в низці дрібних поезій»* [Вороний 2015:114].

Таким чином, мемуарна творчість Миколи Вороного, представлена листом до І. М. Лизанівського для підготовки передмови О. І. Білецького до видання творів поета. За жанром – це лист-автобіографія суб'єктного типу, достатньо поширена, написана емоційно, відверто. У ньому помітна світоглядна і творча еволюція письменника, докладно простежена робота на літературній і театральній нивах. Згадуючи своє минуле, Микола Вороний

кolorитно й емоційно пише про своїх батьків, наводить версії про їхнє походження, власне ж інтимне життя у нього передано скупю і зведене в основному до розкриття окремих деталей невдалого шлюбу.

Оскільки лист писався в несприятливих суспільно-політичних умовах в Радянській Україні кінця 20-х років минулого століття, то в ньому помітною є спроба автора підлаштувати своє минуле під тодішню ідеологію. Цьому сприяла суб'єктивна природа людської пам'яті, яка дозволяла інтерпретувати події минулого на власний розсуд автора.

БІБЛІОГРАФІЯ

Вороний 2015 – Вороний М. К. До статті Олекс[андра] Ів[ановича] Білецького про мене / Микола Вороний // Самі про себе: Автобіографії українських митців 1920-х років ; упор. Р. Мовчан. – К. : ТОВ «Видавництво Кліо», 2015. – С. 104–127.

Галич 1991 – Галич А. А. Украинская писательская мемуаристика (природа, эволюция, поэтика): дис... докт. филол. наук : спец. 10.01.08 «Теория литературы» / Александр Андреевич Галич / Киевский государственный университет имени Тараса Шевченко. – К., 1991. – 339 с.